

આ. વર્ધમાનસૂરિ-શિષ્ય શ્રીસાગરચંદ્ર-મુનિ વિરચિત ઉત્તરકાલીન અપભ્રંશ ભાષા-બદ્ધ નેમિનાથ-રાસ

સંપા. રમણીક શાહ

લા. દ. વિદ્યામંદિર સ્થિત ઝજમબાઈ મંડારની ૧૭૭૪ નંબરની તાડપત્રીય હસ્તપ્રત પર થી વીશેક વર્ષ પહેલાં પ્રસ્તુત રસની નકલ મેં કરેલી. ૩૫ સે.મી. x ૪ ૧/૨ સે.મી. માપની આ હસ્તપ્રતમાં પત્ર ૩૭ થી ૪૨માં આ રસ લખાયેલ છે. રસનો શરૂઆતનો કેટલોક અંશ ખૂટે છે, કારણ પ્રતમાં પત્ર ૩૭મું નથી. પ્રતમાં બીજી રચનાઓ સાથે પ્રસ્તુત રચના દ્વિતીય ક્રમે સંગ્રહાયેલી છે.

અંતિમ ૨ પંક્તિઓમાં કર્તાએપોતાનો પરિચય નાગિલકુલના આ. વર્ધમાનસૂરિના શિષ્ય તરીકે આપ્યો છે. જૈન સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ (પૃ. ૨૫૪-૫૫)માં મો.દ.દેસાઈએ 'ગણરત્નમહોદધિ'ના કર્તા વર્ધમાનસૂરિ વિશે લખતાં 'ગણરત્નમહોદધિ'માં પંડિત સાગરચંદ્રના રચેલા કેટલાક સંસ્કૃત શ્લોકોનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. આ સાગરચંદ્રજ 'નેમિનાથ રસ'ના કર્તા હોવા સંભવ છે. 'ગણરત્ન મહોદધિ'નું રચનાવર્ષ સં. ૧૧૯૭ છે. આ જોતાં સાગરચંદ્ર ને વિક્રમીય ૧૨મી સદીના ઉત્તરાર્ધમાં મૂકી શકાય.

સાહિત્યિક દૃષ્ટિએ કૃતિ સામાન્ય છે, પણ ભાષા દૃષ્ટિએ તેનું મૂલ્ય છે. ઉત્તરકાલીન અપભ્રંશની આ કૃતિમાં પ્રાચીન ગૂર્જર ભાષાની અનેક વિશેષતાઓ નજરે પડે છે. અદ્યાવધિ અપ્રકાશિત હોવાથી અહીં એક જ હસ્પ્રતના આધારે સંશોધિત કરી પ્રગટ કરી છે. પદ્યોના સઠળં અંકો સંપાદકે મૂક્યા છે. મૂળના અશુદ્ધ પાઠો ટિપ્પણમાં નોંધ્યા છે.

—X—X—

સાગરચંદ્ર-મૂળિ-રડુ નેમિનાથ-રાસ

(૩૮/૧) તં નિસુણેવિણુ ચિંતિયં, જે આઝહપાલિં જંપિયં ।

કિં એહુ સંપડ વાસુદેઝ, જસુ એત્તિઝ બલુ સંવરુ અજિઝ ।

રોસ-મહા-ભર-પૂરિયઝ, આકંઠ-પમાણ-સરોસિયઝ ।

રત્તારુણ-[કિં]સુય આણણઝ, તંબારુણ-નયણ-ભયસવણઝ ।

મૂળ અશુદ્ધ પાઠ ૪. રત્તારુણ-સુય

नेमिकुमरु जा पत्तु तर्हि, पुणु जंपइ जाइसि एव कहि ।
 जो ससुरासुर-इंदेण, महु दिन्नउ संखु पसत्रेण ।
 सो समरंगणि जिणवि मइं, आऊरण-जुत्तउ होइ पई ।
 लइ पहरणु थिइ संमुहउ, जुज्झंतहं नामिउ सो जयउ । ८
 तक्खणि पभणइ नेमि-जिणु, सिवदेविहि नंदणु साम-तणु ।
 किं संग्रामिं निंदिएण, बहु-जीव-समूह-खयंकरेण ।
 वामइ करि तुरु लग्गु महु, जइ नाँवहि लीलइं जिणहि तुहं ।
 अह व न नाँवहि मज्झु करु, तो जायवि रज्जु करहि पवरु । १२
 तिं वयाणि आरुदु हरि, गुरु-दण्णु लग्गु तसु वाम-करि ।
 बे सूरा बे चारभड, (बे) निज्जिय-तिहुयण-सेस-बल ।
 जासु जिणिंदह अतुल बलु, तसु लग्गवि हरि सूहुअकलु (?) ।
 जयजयकारु करंति पर, गयणंगणि आवहिं तेत्थु सुर । १६
 बहुविह-फुल्ल-सुयंधीय, कुसुमंजलि तक्खणि मुक्की य ।
 (३८/२) जय जय जायव-कुल-धवल, जय नेमि-जिणेसर अतुल-बल ।
 जय जय सिद्धि-बहुहु कुमर (?), जय निम्मल-नाण-पहाण-धर ।
 तिन्नि पयाहिण दिंति सुर, निय-भुवणेहिं जंति तर्हि अमर । २०
 एत्थंतरे सहे (?) कज्ज-गई, तुहं डाडिए (?) निसुणहि मुद्धमई ।
 अद्धचक्कि मण-दुम्मणउ, जावच्छइ तेत्थु दयावणउ ।
 चिंता-सायरे सो पडिउ, अम्ह लेसइ राणिर्व निज्जिणिउ ।
 जाणिय कज्ज सु दीहमइ, बलदेविं वुच्चइ चक्कवइ । २४
 मं उव्वेवइ देहि मणु, बावीसमु एहु उप्पन्नु जिणु ।
 जिणवर होंति अणंत-बल, वित्राण-कलागम-अइकुसल ।
 मेइणि छत्तु धरंति सिरि, उम्मूलवि लीलइं डंडु गिरि ।
 संसारिउ सुहुं नऽहिलसहिं, न-वि रज्जु भोगु विसया वि नहि । २८

६. दिन्नउ १. सामतणु १०. निंदिएण १६. तेथु

२२. तेथु २३. पडिआओ ... गाणिं न २६. वित्राण

निहिय कम्म-विवाग-तण, अवतरहिं महियले विमल-मण ।
 तित्थु पसत्थु पवत्तिसइ, उप्पाडिय केवलु सिज्जिसइ ।
 केत्तिउ कालु तहिं सरिउ, पुणु माया-वित्ति एउ भरिउ ।
 देक्खवि नव-जोवण-रमणु, रमणीयण-नयण-सुहाव-तणु । ३२
 एवहिं परिणेहि तुहुं कुमर, घण सइंवर आवहिं कन्न वर ।
 उ(३९.१)गगसेण-धुय राइवइ, अवर वि जसुमइ रूववइ ।
 अलिउल-कज्जल-चिहुर-सिर, उत्तुंग-पओहर मयण-वर ।
 पुत्तिव-सरि-मंडल-वयण, सिय-सउण-गइ वर-मृगनयण । ३६
 निब्भर-नेह ज राइवइ, तुहुं पुत्तय परिणहि मुद्धमइ ।
 तक्खणि पभणइ नेमि-जिणु, सुणि ताय महारउं तुहुं वयणु ।
 जइ संसारे थिरत्तणउं, किं व होइ त एउं वि सुंदरउं ।
 जीविउ जोव्वणु विज्जु-समु, धणु बंधव परियणु अत्रु जमु । ४०
 सोक्खह कारणि परिणियइं, परमत्थइं अप्पइं विनडियइं ।
 काइं अम्म तिं परिणियइं, संसारे पडंतहं हेउयइं ।
 इच्छमि परिणण सिद्धि-वहु, एगंत कंत जहिं सोक्ख-पहु ।
 पभणिउ पुण-वि दसारेहिं, बलदेव-केसव-बंधवेहिं । ४४
 कुमरु न मन्नइ तहु वयणु, संसार-सोक्ख-अइ भग्ग-मणु ।
 कुंकुम-कत्थूरिय-जलेण, कप्पूर-सुवासिय-सीयलेण ।
 अवागपरु (?) जल-छंटणेण, सहि मज्जण-वाविहिं सुंदरेण ।
 बोहिहिं लेवणु गुरुयणेण, मन्नाविउ परिणणु सज्जणेण । ४८
 चिंतेविणु मणि कुमरेण, (३९.२)हर-हरिय-[द]सार(?)वर-चरणेण ।
 गुरुयणु न वि अवगन्नियइ, जं भणइ तह ति अणुट्टियइ ।

२९. महीयले । ३०. तित्थु पसत्तु उप्पाडिउ । ३१. भणिउ
 ३२. रमणु ... तणु । ३३. परिणहिं । ३४. उगगसेण-वुय रायमइ ... जसुमइ
 ३६. पुत्तिव ससि मंडण ... सिय सउण गयंचर... । ३७. निज्झर
 ४३. इच्छवि ४४. सो बलदेव... ४५. तहु वयणु ... तग्ग
 ४९. कुमाणेण

हिंसारव मुच्चंति हय, पउणीया तक्खणि पवर गय ।
 संदण घण सारहि मण-रमण, भड-चडयर-सज्जिय नयरि-जण । ५२
 भूसिउ सव्वाहरिय(?रणे)तणु, आरूढु महा-रहि नेमि-जिणु ।
 मंगल जय जय सदेहि [सारेहि], परियरियउ दसहि दसारेहि ।
 चल्लिउ परिणणु नेमि-जिणु, पुणु कोडि जोयइ नयरि-जणु ।
 तुंगऽट्टालेहि चडिन्तियउ, अवरोप्परु जंपहि रमणीयउ । ५६
 हले हले धत्री राइमइ, जसु होसइ नेमि-कुमारु पइ ।
 वेस-विलासिणि-नच्चंतिहि, नड-नच्चण-पेच्छण-गायंतिहि ।
 पत्तउ निसुणवि तहि कुमरु, आकंद-महा-भरु जीव-खु ।
 भो भो सारहि निग्घणउ, कसु सुम्मइ सहु दयावणउ । ६०
 पभणइ सामिय जीव-खु, तुह परिणय कीसी वर-विहवु ।
 संबर-सूयर-हरिण-भरु, सस-गंडा-चित्ता-रोज्झ-वरु ।
 अच्छहि सव्वे विवाडिया, आणाविणु सामि उवालिआ(?) ।
 तुहु जीवाहिवहि जिसिहि,(४०.१)किवि खट्टामाहुर(?)
 किजिसिहि । ६४

तक्खणि पभणिउ कुमरेण, संसार-महोयहि-तिन्नेण ।
 एक्कह जीवह कारणेण, सय लक्ख वहीसिहि लोएण ।
 बालि वालि रहु पच्छमुहु, संचालहि उज्जिल-संमुहउ ।
 उज्जिल-सिहरि चडंतेण, संभासिय जणणि कुमारेण । ६८
 अम्मे होज्ज तुहुं धीर-मण, हउं लेमि दिक्ख बहु-मल-हरण ।
 तं पर मुच्छ-विहल गय, धरणीयले तक्खण सा पडिय ।
 सित्तिय चंदण-वाणिएण, कप्पूर-सुवासिय-सीयलेण ।
 चेयण लहवि पबोलियं, किँव पुत्त सु चित्तिउ जंपियं । ७२
 कवणु कालु तुहु वय-गहणे, सुकुमाल-सुलालिय-बालतणे ।

५३. सव्वीहरिय-तणु ५५. परिणउ ५६. चडिण्हयउ ६१. पभण सामिय ... परिण
 कीसी ६२. ससि गंडा ६६. जीवह कारणेण ६७. पच्छउ ६८. उज्जिल
 ७०. मुच्छविहल

जाणमि विनिविनिय(?) नयण, पाहाणि मउलउं पाव-मण ।

पुत्त न ढिड्डु परणियउ, वर-वत्थाहरण-विभूसियउ ।

पुत्त न भुत्ता पइं विसय, पंचिदिय-मणहर-वर-सुहय । ७६

पुत्त न भुत्तउं रज्जु पइं, जीवंतिय क्रीसी काइं मइं ।

पुत्त न पेळ्ळिउ सत्तु-बलु, न-वि अज्ज-वि पयडिउ बाहु-बलु ।

करि-कुंभत्थलि न-वि रमिउ, न-वि अज्ज-वि

ति(४०.२)हुयणि जसु भमिउ ।

पुत्त न परिणिय गइमइ, जा उग्गसेण-धुय रूववइ । ८०

भावहिं पभणिउ कुमरेण, भव-भवण-महा-दुह-भीएण ।

दुत्तरु माइ ए भव-जलहि, परियंतु न लब्भइ को-वि तहिं ।

सो जि तरेवउ दारुणउ, जर-मरण-रोग-सोगाउलउ ।

संजम-बोहित्थेहिं चडेवि, तव-पवणे सुपेळ्ळिय तुरिय-गइ । ८४

संसारिउ सुहुं अन्न-जम्मि, न-वि हुंति सहेज्जा नरगम्मि ।

अम्मे खमेवउं सव्वु पइं, जं किंचि किलेसाविया य मइं ।

इवँ भणेविणु निग्गयउ, संभासिउ जायवि बप्पु तउ ।

निव्वर-निट्ठुर-वयणेहिं, जं किलिसिउ बहुविह-वासरेहिं । ८८

ताय खमेवउं दय करवि, हउं लेमि दिक्ख उज्जलि चडवि ।

काइं पुत्त वइरागियउ, किन कहिवि होइ(?) अवगन्नियउ ।

केण पुत्त वेयारियउ, जं उज्जलि रहवर वालियउ ।

भुंजि रज्जु माणेहि सुय, पावज्जहि अम्हहं एह किय । ९२

रज्जइं विज्जु-सरिच्छइं, न-वि जंति भवंतरे सरिसाइं ।

बप्पु नमेविणु निग्गयउ, संभासिउ परियणु अप्पणउ ।

(४१.४) चिंता-सायरे सो पडिउ, अम्ह अज्जु पर रवि अत्थमिउ ।

संभासेविणु नयरि-जणु, पुणु दस-वि दसार महुमहणु । ९६

७९. किं-कुंभ. ८०. पणिय ८१. उज्जलि ९४. नमेविणु निययउ... अप्पणउं

९०. पडिओ... अज्जु पर... अत्थमिओ । ९६. दस वि दसाय

चडिउ भराडउ गिरि-सिहरि, उज्जाणहं निज्झरणहं विसरि ।
 पंचहिं मुट्ठिहिं कुमरेण, सहि लोचु करेविणु धीरेण ।
 लइय दिक्ख संजम-कलिय, मय-मोह-माण-माया-रहियं ।
 पंच-महव्वय-तुंग-भरु, उप्पाडिउ नेमि-जिणेण वरु । १००
 दिक्ख-महिम किय इंदेहिं, सहि चउविह-देव-निकाएहिं ।
 चूरवि कम्मु महंतु गिरि, संपत्तिय केवलनाण-सिरि ।
 विहरइ सामिउ विगय-मलु, गामागर-मंडिउ धरणि-यलु ।
 कंकल्ली विरयंति सुर, च्चुलंता(?) अन्न महा-चरम(?) । १०४
 दुंदुहि वज्जइ मेह-सर, छत्तत्तय सीहासण पवर ।
 जलहर-सम-गंभीरेण, पडिबोहिय पाणिण सर-कलेण ।
 पुरओ भामंडलु विमलु, रवि-तेय-पणासण सुहि सयलु ।
 चउतीस अइसय-संजुयउ, सह देव-सहस्सेहिं संकुलउ । १०८
 पउमासण-मंडिय-चरणु, सहि जोवणभूमि नरोराणु (?) ।
 पुप्फ-पयरु निवडंति तहिं, सहि(४१.२) विहरइ नेमि-जिणिंदु जहिं ।
 जंतइं कालिं कित्तेण, जं वित्तउ लाडिए सुणि मणेण ।
 निसुणवि कुमरह गिरि-गमणु, जं रुन्नउं राइमईए कलुणु । ११२
 मुच्छिय विहलंघलिय-तण, सहि सुन्निय वुन्निय विमण-मण ।
 विरहानल-संतत्त-तण, पुणु मेल्लइ धाह कराल खण ।
 ऊसासेहिं नीसासेहि, संभरिय कलेवर बहुविहेहिं ।
 जूरइ चूरइ निय सइरु, तहिं अप्पइं सहु लग्गउं वइरु । ११६
 हार-दोर-कडिसुत्ताइं, सा तोडइ नेउर-वलयाइं ।
 ताय ताय परिताय मइं, सो आणहि नेमि-कुमारु सइं ।
 हा हा माइए निग्घणिय, किं अच्छहि सुम्मिय सीयलिय ।
 हा हा भाउय धाह तुहुं, सो आणहि नेमि-कुमारु महु । १२०
 मरगय-वन्नउ सामलउ, सो जायव-वंसह मंडणउ ।

१७. उज्जाणण १८. पंचह मुट्ठिहिं १०३. भामागर...मंडिउ १०७. रवि-वेय
 १०८. चउतिस ११०. पुप्फययन. ११३. सहे १२१. मरगय-वनि...वसह

मं रोविसि थूलंसुएहिं, तुहं पुत्तय रुन्नउं अइ-घणेहिं ।

ससि-किरणुज्जलु गुण-नियरु, अवरो-वि लहेसहं तुज्जु वरु ।

काइं ताय एउ बोह्लियउं, किं न जाणिउ अम्ह तणउं हियउं । १२४

(४२.१) कुलनारिहि फुडु एक्कु पइ, जिं कारणि होइ महा-सई ।

जो पडिवन्नउं चित्तेण, आमरणउं सो ज्जि पइ मणेण ।

अनु न इच्छउं को-वि नरु, सो मेह्लवि नेमि-कुमारु वरु ।

वारिज्जइ सा सहियणेण, विलवंती सोय-महाभरेण । १२८

हले हले विहलउ नयण-जुउ, न-वि दिट्ठउ नेमि-कुमार-मुहु ।

जोव्वण-लच्छि असार सहि, जा भुत्तिय नेमिकुमारि न-हि ।

एवहिं सो जिण दु गइ (?), एउ बोह्लइ हल-सहि रायमइ ।

लेविणु दिक्ख जिणिंदमय, जा सासय-सोक्ख-महा-फलय । १३२

वंदिउं जाइवि नेमि-जिणु, ता पत्तउ केवलनाणु पुणु ।

बोहेवि मेइणि-जीव-गणु, पुणु चडियउ उज्जिलि नेमि-जिणु ।

खोडेवि सयलु वि कम्म-मलु, संपत्तउ सिद्धिहि नेमि-जिणु ।

चउविह-देव-निकाएहिं, निव्वाण-जत्त किय इंदेहिं । १३६

जो तहिं जायवि नमइ जिणु, सो मुच्चइ पावि भविय-जणु ।

कप्पूरइं सिरिखंडेण, नव-कुंकुम-केसर-सुरहेण ।

खवलइ जो जिणवरह तणु, सो लहइ मणिच्छिउ सुहु मरणु ।

(४२.२) मालइ-कुसुमेहि सुरहेहिं, जो पूयइ नमिएहिं इंदेहिं । १४०

जो परिहावइ वर-जुयलि, सो छिन्नइ दुक्ख-महा-कयलि ।

निम्मल-कोमल-भरिएहिं, जो ण्हावइ कंचण-कलसेहिं ।

सो फुडु पावइ सिद्धि-सुहु, एउ लाडिए कहियउं सहु तुहं ।

कहिसिउं सच्चु समासेण, जं पुच्छिउ लहे(?) तइं भावेण । १४४

दाढा-भासुर-जीहालु, खर-नहर-भयंकरु पुच्छालु ।

केसर-कुरुल भयावणउ, संतासिय-खुद्दोपदवउ ।

१३६. नेवाणं जत्त १३८. कप्पूरइं १४१. वर-जवलि १४४. कहिसउं

१४५. भयंकरु पुच्छालु १४६. केसर-कुरुलभयावणउ

मज्झ खमेहु पवर हरि, तहिं चडिय भराडी अंब-वरि ।
 वरंसुय-जुयल-विभूसिय, नित्रासिय भूय विसंधिय(?) । १४८
 भुवणट्टिय उज्जिल-सिहरि, नर-देव-सुरिदेहिं लद्ध-सिरी ।
 इंतउ जंतउ भविय-जणु, सा रक्खउ अंबिक एक्क-मणु ।
 ससुर मज्झहं जिण-भवणि, सा रक्ख करउ अंबिक सुयणि ।
 नाइल-कुल-नह-भूसणउ, वद्धमाणसूरि गुण-गण-निलउ । १५२
 खयउ तस्स य सीसएण, एहु रासउ सागरचंदएण ॥

१४८. विभूसीय ... विसंधीय । १४९. उज्जिल -

१५३. सीसेणं ... सागरचंदेणं ।